

Gündogar miniatýura sungatynda seljuk türkmenleriniň orny

Category: Kitapcy, Şekillendirish we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 января, 2025

Gündogar miniatýura sungatynda seljuk türkmenleriniň orny
GÜNDÖGAR MINIATÝURA SUNGATYnda SELJUK TÜRKMENLERINIŇ YOLY

Gündogar miniatýura sungatynda Seljuk türkmenleriniň ýoly Garahanly türkmenleriniň, Gaznaly türkmenleriniň, Beýik Seljuk türkmenleriniň we Köneürgenç türkmenleriniň döwletleriniň zamanlarynda ylmyň, medeniýetiň pajarlap ösendigi sebäpli, içi suratly gadymy kitaplaryň arap, pars we türki dillere terjime edilmegi has giňişleýin alnyp barlypdyr. Bu eserler göçürülip ýazylanda içi çekilen suratlar bilen hem doldurylypdyr. Bu döwrüň sungatynda terjime işleriniň amala aşyrylmagy, IX asyr ýaly ırki döwürlerde başlanandygyna garamazdan, antik döwür eserleriniň terjimeleriniň köpsanlylykda diňe, XI asyrda, ýagny Seljuk türkmenleriniň döwründe döredilendigi bellidir. XI-XII asyrlarda Ýakyn Gündogarda iki sany möhüm ähmiýetli hadysa bolup geçipdir. Bularyň birinjisi, Seljuk begiň neberesiniň öňbaşçylygyndaky türkmenleriň Eýranyň üsti bilen Alynty Aziýa ülkelerine – Mesopotamiýa, Siriýa we Anadola ýaýrap ýerleşmekleri, ikinjisi bolsa haçparazlaryň Gündogara ýörişleridir. 1050-nji ýylда soltan Togrul begiň ýurt baştutanlygynda Seljuk türkmenleri Eýran topraklaryna giripdirler. 1055-nji ýylда Apbasy halypasy ony dünýewi öňbaşçy hökmünde ykrar edipdir.

Çagry begiň ogly soltan Alp Arslanyň serkerdeliginde 1071-nji ýylда amala aşyrylan Malazgirt meýdan söweşinde gazanylan şanly ýeňişden biraz soňra, Anadolynyň we oňa ýakyn ülkeleriň derwezesi türkmenleriň harby hereketleri geçirmekligi we göçüp baryp ýerleşmekligi üçin giň ýol açylypdyr. Beýik Seljuk türkmenleriniň döwletiniň soltany belli bir döwürde Eýran

topraklarynda oturyp hökümdarlyk edipdir. Şol ýerdäki Reý, Yspyhan, Nyşapur we beýleki kentler Seljuk türkmenleriniň meşhur şäherleri bolupdyr. Seljuklaryň syýasydyr harby güýjüniň döreýän esasy merkezi ülkesi bolsa – biziň Watanymyz Türkmenistandyr. Anadoly, Şam, Halap, Mesopotamiýa topraklarynda bolsa, Seljuk sultanynyň adyna ülkäni edara eden we onuň tabynlygyndaky birtopar türkmen begleriniň nebereköylaryndan bolan hökümdarlar ülkeleri dolandyrýardylar. Bularyň içinde iň ähmiýetlileri bolup, Hysn Keýfa, Diýarbekir, Mardin we Harput ýaly ýerlerde Artyk atly türkmen beginiň nebereleri, Halap, Şam, Sinjar, Mosul we Jezire ýaly ýerlerde türkmen atabegi Zeňñiniň nebereleri, Konýada bolsa Anadoly seljuklary häkimlik edýärdiler. Içi miniatýuraly golýazmalaryň biziň zamanymyza gelip ýeten iň irki nusgalary, hut şol döwürlerde we şol sebitlerde döredilenler hasapanylýar. Bu eserleriň bir toparynda nirede, kim tarapyndan kim üçin ýazylandygy hakynda maglumatlar bar-da bolsa, olaryň aglabasynyň döredilen merkezleri belli däldir.

Tanymal türk alymy Güner Inal, bu sebäpleri göz öňünde tutmak bilen, şol eserleri «Seljuklaryň suratkeşlik ýoly» ady bilen ýygnamaklygyň dogry boljakdygyny we Seljuklar döwrüniň miniatýuraly golýazmalaryny, mowzuklary bilen baglanyşyklylykda «ylmy mowzukly eserler» hem-de «edebi mowzukly eserler» atly iki topara bölüp öwrenilip bilinjekdiginı ýazýar.

«Seljuk türkmenleriniň suratkeşlik ýolunyň», şol döwrüň tanymal medeniýet merkezleri bolan şäherlerinde köpsanly mekdepleri hem bolandyr. Şol döwre degişli ylmy edebiýatlaryň hatarynda, Dioskoridesiň «Materia Medika» («Kitab el-Hasä'iş»), el-Sufiniň «Kitab Suwer el-Kewakib es-Sabite» («Sabit ýyldyzlar kitaby»), Pseudo-Galeniň «Kitab el-Tirýak», el-Jezeriniň «Kitab fi-Marifat el-Hiýel el-Hendesiye» («Otomata»), Ahmet ibn el-Hüsbyn ibn el-Ahnafyň «Kitab el-Bayıtara», Ebu'l Wafä el-Mübäsiriň «Muhtar el-Hikem we Mehäsin el-Kilem» ýaly eserleri we beýlekileri görkezmek bolar.

Öz öýlerinde köpsanly kitaplar ýygnanan kitaphanalaryň bar bolmagy Beýik Seljuk türkmenleriniň döwrüniň şäherlerinde

ýaşan asylzadalaryň, emeldarlaryň we gurply kişileriň arasynda mertebe saýylypdyr. Aşaky miniatýurada kitaphananyň içi şekillendirilipdir.

Kitaplar tekjelerde ýatyryp goýlar eken. Seljuk türkmenleriniň döwrüniň edebiýat ylmyna degişli golýazmalarynyň hatarynda bolsa, Haririniň «Makamat» eserini we beýleki eserleri görkezmek bolar. Miniatýuraly golýazmalarynyň hatarynda XIII asyra degişli «Kalila we Dimna», Abu'l Ferej Yspyhanynyň «Kitab el-Agäni» («Aýdymlar kitaby») ýaly eserleri, Anadoly seljuklarynyň döwrüne degişli «Warka we Gülsha», Nasreddin Siwasynyň «Tezkiresi», «Weýad we Riýad» ýaly eserleri, mongollaryň çözup gelmeginden soňky döwre degişli «Risalet-i Dawet el-Etybba», «Resäil-i Ihwän-y Safa» ýaly eserleri agzamak bolar.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty